

JAKUB KURÁK*

Rus' (Ruthenus) ako nositeľ tradície byzantsko-slovanského obradu v stredovekom Uhorsku¹

KURÁK, J.: Rus' (Ruthenus) as the bearer of the Byzantine-Slavic rite in the Kingdom of Hungary. *Slavica Slovaca*, 58, 2023, No 2, pp. 411-420 (Bratislava).

The paper's focus will be an examination of the various manifestations, by which the culture of the Cyrillo-Methodian heritage manifested itself in the territory of Rurikid (Kievan) Rus'. The key moment was the transfer, acceptance, and subsequent adoption of the Slavic liturgy, along with Slavic literature. Today it is almost certain that the East Slavic environment absorbed the cultural legacy of the Cyrillo-Methodian mission, probably from the environment of the first Bulgarian Empire. These cultural manifestations in language, religiosity, and literature could settle down only after the adoption of Christianity. However, it is not clear exactly when or how this could happen. The adoption of Christianity fundamentally transformed the East Slavic area. Gradual Slavization of the elites with the adoption of Christianity and the liturgical language was established within the Rurikid dynasty. Therefore, it remains questionable how long the legacy of the Cyrillo-Methodian tradition travelled before it reached the Carpathian Basin with various cultural expressions during the time of the first Hungarian kings.

Byzantine-Slavic tradition, Ruthenus, dynasty, liturgy, Old Slavic.

Rozpad veľkomoravských mocenských štruktúr²

Po rozpade Veľkomoravskej ríše Mojmirovcov vznikli nové skutočnosti, ktoré ovplyvňovali a formovali kultúrne aj konfesiónálne smerovanie v priestore vo vnútri Karpát aj v širšom slovanskom kontexte. Tento proces sa v súčasnosti opakovanne skúma z viacerých perspektív. Spoločenské a kultúrno-politické smerovanie známe z prostredia Veľkej Moravy sa uplatnilo v rozmanitých prostrediach, v ktorých mocenské štruktúry nadväzovali na základy slovanskej inštitucionalizovanej cirkevnej štruktúry nielen z hľadiska jazykového, ale aj cirkevnej správy a organizácie. Svedectvo o tomto pôsobení je možné sledovať na príklade ustálenej hospodárskej, politickej aj cirkevnej terminológie.³

Aj z aktuálnych historických a archeologických výskumov možno dedukovať, že po páde mojmirovskej dynastie bola výstavba infraštruktúry spolu so systematickým šírením kresťanstva

* Mgr. Jakub Kurák, ORCID: 0000-0002-8949-5825, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, v.v.i., Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava, jakub.kurak@savba.sk.

¹ Štúdia patrí k výsledkom riešenia projektu VEGA 2/0002/2021 „Liturgický jazyk veriacich byzantsko-slovanskej tradície na Slovensku.“

² Zameraním uvedenej štúdie sa stal postup, ktorý bol použitý podľa osnovy Alexandra Avenaria. Kostra samotnej štúdie vychádza podľa chronologického členenia danej monografie. Z tohto dôvodu, sú v kapitolách opisované historické, jazykové, archeologické a náboženské javy nadväzne. Samotná kostra monografie A. Avenaria bola v tejto štúdii zvolená pre stručné uvedenie do adaptácie, percepcie a recepcie byzantskej kultúry. Na Slovensku doposiaľ neexistuje komplexnejšie dielo, ktoré by kritickým spôsobom poukazovalo na selekciu a zároveň vzájomnú reciprocitu byzantskej kultúry, medzi jednotlivými dynastickými prostrediami. Pozri Avenarius, A.: Byzantská kultúra v slovanskom prostredí v VI. – XII. storočí. K problému recepcie a transformácie. Bratislava: Veda, 1992. 279 s.

³ Berénd, N.: Christianizace a utváření křesťanské monarchie: Skandinávie, střední Evropa a Rus v období 10.-12. století. Praha, 2012. s. 319-321. Rovnako pozri aj kapitoly od P. Žeňucha, E. V. Beľakovovej a D. Najdenovovej v práci Žeňuch, P. a kol: Užhorodský rukopisný Pseudozonar = Užgorodskij rukopisnyj Psevdozonar: pravdila mníškeho a svetského života z prelomu 16.-17. storočia. Bratislava – Moskva – Sofia: Veda – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV v Bratislave – Slovenský komitét slavistov – Institut rossijskoj istorii RAN – Kirilo-Methodievskinaučn centăr BAN, 2018. s. 19-27 a 73-120.

obmedzená.⁴ Toto obmedzenie spôsobilo mimo iného aj to, že starouhorské vojenské oddiely rozvrátili obchodnú, ale najmä politickú štruktúru, ktorá sa od čias Mojmirovcov budovala na Veľkej Morave. Dynastia Arpádovcov postupne prevzala vládu nad organizáciou spoločenského života na tomto území. Existujú však archeologické dôkazy o existencii sakrálnych stavieb z 10. storočia, ktoré poukazujú na istú formu kontinuity veľkomoravského kresťanstva na území stredného Dunaja.⁵ Podľa P. Urbańczyka existujú dôkazy o tom, že by mohlo dôjsť k čiastočnému prieniku veľkomoravskej cirkevnej kultúry a tradície do oblastí Malopoľska alebo Sliezska už v 10. storočí.⁶ Ak politické a duchovné elity dynastie už neboli funkčné, dostávali sa spolu s duchovnými predstaviteľmi cirkvi neraz do nemilosti, a tak hľadali exil na miestach, ktoré im poskytovalo útočisko a realizáciu. Bezpečné prostredie pre istú adaptáciu veľkomoravskej kultúry (literárneho a liturgického jazyka, písomnej tradície cirkevnej i svetskej povahy) poskytli južnoslovanské dynastie Trpimirovičovcov⁷ a Krumovcov. V uvedenom období raného stredoveku bol kresťanský panovník akýmsi garantom a ochrancom cirkevnej a kultúrnej organizácie verejného života a tiež rozvoja vzdelaneckých centier a miest, ktoré vznikali pri kláštorných sídlach. S prijatím a rozvojom kresťanstva sa v duchu tejto kultúry vzdelávala a rozvíjala nielen panovnícka dynastia, ale aj domáce obyvateľstvo.

Kultúrno-spoločenské vplyvy z Bulharskej ríše

Bezprostredným susedom, ktorý na juhovýchode hraničil s územím Veľkej Moravy, bola Bulharská ríša. Práve táto susediaca oblasť ovplyvňovala aj kultúrno-spoločenské dianie v mojmirovskej a neskoršej arpádovskej države.⁸ Práve Bulharská ríša sa stala jedným z miest, ktoré potenciál cyrilometodskej misie rozvinulo do hlbšej miery.⁹ Dôležitosť vlastného písma a duchovno-kultúrnej identity si preto uvedomovali už starobulharskí panovníci. Ich myslenie o vlastnej identifikácii súvisí aj s postupnou neskoršou helenizáciou bulharského a sčasti aj južnoslovanského prostredia. Jedným z prvých bulharských panovníkov, ktorý poskytol ochranu obyvateľstvu po vyhnaní veľkomoravskej duchovnej školy (slovanského písma a kultúry), bol Boris I. († 907). Bulharské kultúrne a vzdelanecké prostredie sa posilnilo práve s príchodom vzdelaných veľkomoravských klerikov a učencov ználych písma a slovanského, gréckeho aj latinského jazyka. Títo učitelia sa postupne, ale systematicky začleňovali do miestnych cirkevných štruktúr, pričom budovali centrá

⁴ Kouřil, P. (ed.): *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, Brno, ve spolupráci s Moravským zemským muzeem, 2014, s. 167-170. Ďalej Štefanovičová, T.: Slovensko v 10. storočí. In: Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska. Zborník príspevkov z kolokvia pri príležitosti 1100. výročia prvej písomnej zmienky o Bratislave. Bratislava, 19.-20. júna 2007 / Bratislava, Slovenský archeologický a historický inštitút – SAHI, 2008, s. 137-148. Pozri aj Illáš, M.: Kritický pohľad na vplyv byzantskej architektúry na sakrálnu architektúru Veľkej Moravy. In Letz, R. – Judák, V. (eds.): *Cyrilometodská tradícia ako spájajúci fenomén*. Nitra: Gorazd n. f., Kňazský seminár sv. Gorazda, s. 221-291.

⁵ Steinhübel, J.: Kresťanstvo medzi Veľkou Moravou a Uhorskom: otázka kontinuity a diskontinuity. In: *Historia Slavorum Occidentis*, 1 (6), s. 42-61. 2014, s. 49-50. Rovnako pozri aj kritické postrehy k sakrálnym stavbám: Illáš, M.: Nejasnosti v interpretácii niektorých nálezov v rotunde sv. Juraja v Nitrianskej Blatnici. In: *Musaica archaeologica*, č. 2/2017, s. 57-62.

⁶ Urbańczyk, P.: Co się stało w 966? Poznań, 2016. 168 s. Uvedené tézy, však nie sú v akademických kruhoch sploňhivo rešpektované. Tieto vplyvy mohli do oblastí Malopoľska a Sliezska dodatočne preniesť elity priemyslovskej dynastie. Pozri tu napr. Rodzińska-Chorazy, T.: *The Great Moravian-Bohemian-Polish Relation in Architecture as a Research Problem of Archaeology and History of Art*. Gniezno, 2018, s. 229.

⁷ Čermák, V.: Ke kořenům církevněslovanského písemnictví kláštera Na Slovanech. In: Karel IV. a Emauzy: liturgie, text, obraz. Praha: Artefactum, 2017, s. 15-27. Působenie chorvátskych Glagolášov, bude v našej štúdii vynechané z dôvodu tematického ohraničenia.

⁸ Balčárek, P.: České země a Byzanc: problematika byzantského uměleckohistorického vlivu. Olomouc: Institut svatého Jana Theologa pro studia východního křesťanství, 2009, s. 57.

⁹ Těra, M.: *Kyjevská Rus: Dějiny, kultura, společnost*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2019, s. 597.

učenosti na Ochride, v Preslave aj iných južnoslovanských oblastiach. Jednotlivé vzdelanecké centrá sa stali najmä reprezentantmi domácej, slovanskej kultúry.¹⁰ Rovnakým spôsobom na týchto miestach prebiehala formácia nových učeníkov z radov domáceho obyvateľstva, čo v mnohých ohľadoch pripomína veľkomoravský kultúrny kontext. Rozvíjala sa najmä slovanská duchovná a literárna tradícia.¹¹ Medzi prvé diela, aké na týchto miestach v počiatkoch 10. storočia vznikali, patrili odpisy diel náboženskej literatúry. Uvedené texty sa adaptovali potrebám domáceho prostredia. Aj týmto spôsobom sa poukazuje na povedomie o určitej kontinuálnosti cyrilometodskej tradície. Veľká časť literárnych textov musela pochádzať z prostredia Veľkej Moravy. Preto na príkladoch literárnej činnosti možno sledovať aj adaptáciu cyrilometodského literárneho dedičstva, ktoré sa v prostredí vtedajšej Bulharskej ríše, snažila upevniť svoju identitu pred neustálym tlakom z prostredia gréckej (byzantskej) kultúry.¹² Jednotlivé kultúrne vplyvy byzantsko-slovanskej (cyrilometodskej) a byzantskej (gréckej) kultúrnej tradície však v bulharskom prostredí pôsobili súběžne. Treba však poznamenať, že vzájomné pôsobenie byzantských (gréckych) a slovanských religióznych a cirkevných vplyvov nebolo v úplnom protiklade vo vzťahu k cyrilometodskej tradícii. Pôvodná cyrilo-metodská tradícia, ktorá na počiatku vyšla z prostredia gréckej vzdelanosti, svoju identitu budovala na príklade diel napísaných v slovanskom jazyku (staroslovienčine a cirkevnej slovančine). Odkedy sa v bulharskej cirkvi rozšírilo používanie slovanského liturgického a literárneho jazyka sa zdokonaľovala a rozvíjala nielen prekladateľská, ale aj vlastná domáca tvorivá činnosť. Rozvoj a sebazdokonaľovanie bulharských kultúrnych a cirkevných elit pokračovalo v upevňovaní inštitucionalizácie slovanskej cirkvi a jej tradície. Z bulharských výskumov je možné pozorovať, že práve v tomto období rastie potreba pre zmeny a nahrádzanie gréckej cirkevnej terminológie za domáce, starobulharské (slovanské) ekvivalenty.¹³ Aj snaha bulharského panovníka Simeona I. sa počas obdobia jeho vlády sústreďovala na povznesenie svojej krajiny, ktorá by sa svojim kultúrnym významom mohla porovnať s grécko-byzantským kultúrnym priestorom.¹⁴ Ak sa aj sám Simeon vzdelával v grécko-byzantskom prostredí, musel citlivo vnímať rozdiely a podobnosti byzantských a slovanských kultúrnych stereotypov, ktoré sa uplatňovali v bulharskom cirkevno-kultúrnom okruhu.¹⁵ Tieto procesy inštitucionalizácie slovanskej cirkvi znamenali výrazné oslobodenie sa od gréckeho kultúrneho prostredia v bulharskom priestore.¹⁶

¹⁰ Problematiku slovanských písarských tradícií a centier slovanskej vzdelanosti pozri v práci Knoll, V.: *Cirkevní slovanština v pozdním středověku*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., – Scriptorium, 2019.

¹¹ Porovnaj Avenarius, A.: *Byzantská kultura v slovanském prostředí v VI. – XII. století*, c. d., s. 146.

¹² Avenarius, A.: *Byzantská kultura v slovanském prostředí v VI. – XII. století*, c. d., s. 145.

¹³ Avenarius, A.: *Byzantská kultura v slovanském prostředí v VI. – XII. století*, c. d., s. 149.

¹⁴ Simeon prežil svoju mladosť v Konštantínopole, kde sa mu dostalo náležitého vzdelania. Práve táto skutočnosť prispela k jeho mimoriadnemu vzdelaniu. Vzdelanosť a celková gramotnosť panovníkov nebola v tejto dobe samozrejmosťou. Pozri Rychlík, J.: *Dějiny Bulharska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000, s. 58.

¹⁵ Účel alebo cieľ, ktorý tu Simeon pravdepodobne sledoval, bola snaha o doplnenie literárnych diel cirkevného, právneho i liturgického obsahu. Tieto diela mali prostredníctvom domáceho jazyka slúžiť miestnej slovanskej cirkvi. Pozri Avenarius, A.: *Byzantská kultura v slovanském prostředí v VI. – XII. století*, c. d., s. 150–151. F. Dvorník tieto potreby na zmenu identifikoval v existencii a pôsobnosti značného počtu po grécky hovoriacich mníchov a cirkevných predstaviteľov. Pozri Dvorník, F.: *Byzantské misie u Slovanů*. Praha: Vyšehrad, 1970, s. 256.

¹⁶ Na začiatku sa aj v bulharskom prostredí používala hlaholika. Zmena grafického systému na jednoduchšiu cyriliku možno predstavovala kompromis medzi bulharskými a gréckymi vzdelaneckými elitami. O vývine jednotlivých pohľadov na pôvod hlaholiky píše napríklad Ľubomír Kralčák v práci *Původ hlaholiky a Konštantínov kód* (Martin: Matica slovenská, 2014). A. Avenarius poznamenáva, že vznik a osvojenie si cyriliky tvorilo prinajmenšom v grafickom prejave, istý príklon ku grécko-byzantskej kultúre. Pozri Avenarius, A.: *Byzantská kultura v slovanském prostředí v VI. – XII. století*, c. d., s. 152. Problematika je aktuálne spracovaná v knižnej publikácii Мичева, В. – Бърлиева, С. (ed.): *Българските азбуки*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2021. Netreba však zabúdať na fakt, že bulharské prostredie ležalo v bezprostrednej blízkosti gréckeho (byzantského) kultúrneho sveta, čo pravdepodobne poukazuje na grécky vplyv. O tom najmä: Dvorník, F.: *Byzantské misie u Slovanů*, c. d., s. 255.

Počiatky písomníctva v starej Rusi

Aj na území rurikovskej Kyjevskej Rusi sa s prijatím kresťanstva postupne utvárala cirkevná štruktúra, ktorá do veľkej miery spájala východoslovanský priestor s byzantským kresťanstvom.¹⁷ Až s prijatím krstu vládarov Kyjevskej Rusi (Ol'ga, Vladimír I.) sa prostredníctvom bulharskej liturgickej tradície vytvorili podmienky na etablovanie slovanskej liturgie a písomníctva aj vo východoslovanskom priestore. Medzi kultúrnymi slovanskými priestormi Bulharska a starej Rusi vzniklo určité intenzívne kultúro-konfesionálne spojenie. Používanie slovanských liturgických textov sa v prostredí Kyjevskej Rusi¹⁸ uskutočnilo aj s postupným ovládnutím území a kmeňov, v ktorých prevládla Rurikovská vládnuca dynastia. Toto rozširovanie rurikovského vládneho centra pôsobilo pravdepodobne od čias politických a vojenských expanzií Sviatoslava.¹⁹

Hoci je ešte na začiatku 11. storočia počet písomných pamiatok v slovanskom jazyku na Rusi minimálny (známych je 33 rukopisov: 10 staroslovienských, 22 staroruských a jedna starobulharská písomná pamiatka), v 12. storočí sa začala písomná kultúra zväčšovať, pričom z 13. storočia sa toto množstvo doteraz známych písomných pamiatok rozšírilo na necelých 200 nálezov.²⁰ Doposiaľ zachované písomné pamiatky sú v starosloviencine, cirkevnej slovančine a v domácom variante tohto literárneho jazyka.²¹ Tak, ako to možné sledovať na príkladoch Veľkej Moravy a Bulharska, bola aj v tomto prípade liturgická podoba slovanského jazyka predlohou pre vznik vysokého literárneho štýlu staroruského písomníctva. Najmä budovanie chrámových objektov, kláštorov a škôl poskytlo Kyjevskej Rusi vhodné podmienky na rozvíjanie literárnej činnosti. Najznámejšie literárne centrá sa nachádzali v Kyjeve, Novgorode, Polocku a pod.²² Veľmi pravdepodobná je vzájomná komunikácia staroruských vzdelaneckých centier s bulharskými centrami a ostatným slovanským svetom (Premyslovské, Piastovská a Arpádovské prostredie), kde sa udomácnila a pôsobila slovanská duchovná písomná tradícia. Táto komunikácia ktorá prebiehala medzi jednotlivými vzdelaneckými a kultúrnymi centrami uľahčovala šírenie nielen duchovnej literatúry a rukopisných diel. Do veľkej miery na týchto miestach dochádzalo aj k vzájomnej propagácii a ovplyvňovaniu hagiografickej tradície, spolu s textami spojenými s uctievaním miestnych svätých (Boris a Gleb, Ivan Rilský, Mojžiš Ugrin, sv. Sáva, alebo premyslovské kniežatá Václav, Ľudmila a i.).²³

¹⁷ Téa, M.: *Kyjevská Rus: Dějiny, kultura, společnost*, c. d., s. 541.

¹⁸ Pri rekonštrukcii kultúro-konfesionálnych pomerov je nutné stanoviť perspektívu, akým spôsobom by sa k danej problematike malo pristupovať. V takom prípade je nutné danú interpretáciu rozlíšiť podľa: inštitucionalizácie (infraštruktúry) a stanovenia kultúro-konfesionálnych pomerov. Obe perspektívy sa v období 10.-13. storočia rekonštruujú mimoriadne zložito, z dôvodu nedostatku písomných prameňov. Za konzultáciu ďakujem P. Žeňuchovi.

¹⁹ Dvorník, F.: *Zrod střední a východní Evropy. Mezi Byzancí a Římem*. Praha: Prostor, 2008, s. 81-88 a 108-110.

²⁰ V najväčších počtoch sa objavujú praktické knihy využívané pri bohoslužbách, následne sú to biblické texty, knihy, zbierky o životoch svätých a právne texty, ako je to známe z bulharských prostredí. Podľa S. Franklina bola väčšina textov preberaných z byzantského okruhu, pričom z pera domácich autorov pochádzalo spočiatku len 1% lokálnych textov. In Franklin, S.: *Writing, Society and Culture in Early Rus*, c. 950-1300. Cambridge University Press, 2002, s. 23-28. Citované podľa M. Téru: *Kyjevská Rus: Dějiny, kultura, společnost*, c. d., s. 598.

²¹ V staroruskom prostredí pravdepodobne neexistoval len jeden variant (literárneho) jazyka. Medzi charakteristické prvky tohto fenoménu možno zaradiť prelnanie staroruského a staroslovienského (literárneho) jazyka, ktorý neskôr prerástol do rôznych cirkevnoslovanských redakcií. Existovali tak dva varianty domáceho a literárneho jazyka, ktoré sa na území starej Rusi používali a vzájomne sa premiešali. Charakteristickým spoločným znakom pre tento typ pamiatok je z jazykového hľadiska uplatňovanie tzv. polnoglasia. Nie je celkom jasné, či išlo pôvodne o diglosiu, alebo to bol jeden literárny starý ruský jazyk s lexikálnymi prvkami staroslovienciny. Aplikáciu a udomácnovanie staroslovienských lexikálnych prevzatí starej ruštiny spôsobili najmä liturgické texty. Pozri k tomu napríklad Vašíčková, S.: *Ruština: Krátky jazykovo-historický obraz*. In: *Historická revue*, 6/2019, s. 66, ale aj Можейко, С. – Игнатенко, А.: *Древнерусский язык*. Минск, 1978. O jazykovom vývine v priestoroch starej Rusi pozri najmä Супрун, А. Е. – Молдован, А. М.: *Старославянский и церковнославянский язык*. In: *Языки мира*. Славянские языки. Москва: Academia, 2005, s. 29-69.

²² Nestorov letopis: povest' o dávných časoch na ruskej zemi. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2018, s. 10.

²³ Avenarius, A.: *Byzantská kultúra v slovenskom prostredí v VI. – XII. storočí*, c. d., s. 180. Pozri aj Téa, M.: *Kyjevská Rus: Dějiny, kultura, společnost*, c. d., s. 590.

Obsahová náplň etnoným Rus' a Ruthenus

Na rekonštrukciu obsahovej náplne etnonyma *Rus* sa môže nazerať z viacerých perspektív. Najstaršie zápisy tohto mena sú známe už z gréckych a arabských písomností.²⁴ Tento názov v sebe naprieč storočiami uchovával viacvrstvové interpretačné roviny, ktoré poukazovali na územnú, kultúrnu²⁵ (jazykovú a religióznu) aj sociálnu perspektívu tohto pomenovania.²⁶ Na arabské, grécke a latinské pomenovania *Rus* sa v období 9. a 10. storočia najčastejšie nahládalo z hľadiska obchodnícko-vojenskej perspektívy.²⁷ Označenie *Rus*, sa v dôsledku mocensko-politických súvislostí zmenilo na endonymum, čím postupne získalo aj špecifickú zjednocujúcu sémantiku, ktorá v sebe zahŕňa nielen označenie kultúrnej identity či jazyka, ale aj religiózny kontext.²⁸ Pri obsahovej zmene, ktorá charakterizovala pomenovanie *Rus* sa postupne premenil význam z obchodnícko-bojovníckej do bežnej širokospektrálnej roviny. Toto pomenovanie od prvej tretiny 11. storočia zahrňovalo aj označenie pre vládnú nobilitu (rovnako ako v neskoršom Ruskom cárstve).²⁹ Pôvodné označenie exonyma *Rus* sa pravdepodobne z vôle vládneho rodu premenilo na endonymum, čím sa stalo novým zjednocovacím konceptom. V rovnakom období sa pomenovanie *Rus* pravdepodobne nahradilo názvom Varjag. Škandinávci, ktorí kontinuálne pôsobili na území starej Kyjevskej Rusi, sa pravdepodobne z vôle dynastie začali rozdielne pomenúvať.³⁰ Názov, ktorý oddelil slovanských Rus'ov od škandinávskych Rus'ov, bolo nové pomenovanie Varjag, Várangoi (Βάργγοι).³¹ Aj autor Nestorovho letopisu poukazuje na premenu Varjagov aj Rusov,

²⁴ Grécke *Rhos* a arabské *Ar-Rūs*, vyslovujú Rús alebo Rós. Pozri komentáre Lewicki, T.: *Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny*, t. I. Wrocław – Kraków – Warszawa – Gdańsk, 1956. 383 s.

²⁵ Marek, M.: Cudzie etniká na stredovekom Slovensku. Martin: Matica slovenská, 2006, s. 226-254. Pre obdobie 13. a 14. storočia pozri aj Uličný, F.: Podiel Rusov, Rusínov na doosídľovaní Slovenska v stredoveku. In: *Slavica Slovaca*, 1993, 28, č. 1-2, s. 22-23.

²⁶ V mladšom období pozri štúdiu Doruľa, J.: Niekoľko údajov o vzniku, vývine a významoch pomenovaní *Rusín*, *Rusnák* a *Ukrajina*. In: Žeňuchová, K. – Китанова, М. – Žeňuch, P. (eds.): *Jazyk a kultúra v slovanských súvislostiach. Zo slovanskej etnolingvistiky*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН – Slovenský komitét slavistov – Veľvyslanectvo Bulharskej republiky v Slovenskej republike, 2017 a tiež napríklad Žeňuch, P.: Kultúrne stereotypy v byzantsko-slovanskom konfesijnom prostredí na Slovensku. In: *Slavica Slovaca*, 2014, roč. 49, č. 2, s. 121-137. Uvedení autori poukazujú na viacvýznamovosť pomenovania *Rus*, *ruský*, *Rusín*, *Rusnák* a pod. Tu sa nachádza aj ďalšia relevantná literatúra k tematike.

²⁷ Androschuk, F.: The Vikings in the East. In Brink, S. – Price, E. (eds.): *The Viking World*. Oxford – New York, 2008, s. 517-542.

²⁸ Napríklad v Dalimilovej kronike sa zo začiatku 14. storočia uvádza údaj o Metodovi ako o arcibiskupovi, ktorý slávil liturgiu v slovanskom jazyku a bol Rusín „*Ten arcibiskup Rusin bieše, mši slovensky slúžiše*“, čo ako na to upozorňuje P. Žeňuch „neznamená jeho etnickú rusínsku príslušnosť, lebo v tom čase, keď vznikala Dalimilova kronika, „*boli rozšírené predstavy o bulharsko-ruskom pôvode byzantskej vzdelanosti v slovanskom kontexte. Latinský západ však byzantsko-slovanskú cirkev pokladal za heretickú či sektársku. Práve v tomto treba hľadať vysvetlenie Dalimilovho označenia Metodovej konfesijná príslušnosti. Dalimilova kronika vznikla začiatkom 14. storočia, teda v období, keď sa v Uhorsku šírila aj valašská kolonizácia a opätovne do nášho priestoru prenikala byzantská cirkev z východoslovanského (rus'kého) prostredia. Označenie Metoda za Rusína teda znamenalo jeho religióznu, obradovú, byzantsko-slovanskú identitu*“. Porovnaj Žeňuch, P.: K dejinám cyrilскеj písomnej kultúry na Slovensku. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2015, s. 22-23.

²⁹ V prvej polovici 11. storočia sa aj vďaka pokresťančovaniu stráca škandinávsky spôsob pochovávaní, spolu s typickými prvkami pohrebnej výbavy. In Androschuk, F.: The Vikings in the East, c. d., s. 517-542. Tieto zmeny sa v rovnakej miere dotýkali aj písomnej kultúry. Tradícia runového písma na území starej Rusi nemusela vymiznúť náhle. Tento proces mohol trvať pomerne dlhé obdobie do prelomu 11. – 12. storočia. Kým runové písmo nahradila cyrilika, mohol tento písomný spôsob koexistovať popri staroslovianskom písme najmenej jedno storočie. Pozri Stanislav, J.: Dejiny slovanského jazyka: Texty. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1967, s. 456-457. Najdlhší čas sa používanie runového písma udržalo pravdepodobne v severných oblastiach, kde prebiehal intenzívnejší kontakt so škandinávskym prostredím.

³⁰ Uvedená téza o obsahovej výmene pomenovaní Rus a Varjag, platí len v prípade prijatia tiež normanistov. Tieto koncepcie sú platné len v prípade, že rurikovská dynastia naozaj pochádzala pôvodne zo škandinávského prostredia a neskôr došlo k jej slavizácii. Táto téza sa však s určitou poistkou potvrdiť nedá.

³¹ Etymológia slova Varjag bola pravdepodobne odvodená zo staronórského *væringi*. Slovo sa skladá z dvoch častí *vár* „záväzok“ alebo „viera-verný“ a *gengi*, čo označuje „spoločníka“. Celé slovo Varjag, tak v preklade znamená spoločník

lebo pôvodne vyšli z rovnakého „kultúrneho“ základu. K roku 898 tak Nestor zakončuje svoj opis slovami „...slovanský národ a rus'ký je jedným. Od Varjagov sa nazvali Rus'mi, no najskôr boli Slovanmi.“³² V Nestorovom letopise pracuje pisár s oboma označeniami ako so synonymami. Vždy sú však dobovými autormi zreteľne odlišené pre svoju rôznorodú obsahovú povahu. Univerzálne pomenovanie *Rus*, nemusí vždy odrážať religiozitu obyvateľstva, hoci v mnohých kontextoch predovšetkým v nevýchodoslovanského prostredia tomu tak mohlo byť.³³ Pri pomenovaní *Rus* by sa preto mali rovnako obozretne zohľadňovať kultúrno-religiózne a konfesijné osobitosti slovanskej kultúry.³⁴

*Nestorov letopis a jeho odkaz na cyrilometodský kultúrny odkaz
v podobe staroslovienskeho písma*³⁵

Pomocou vzájomnej komunikácie medzi vzdelaneckými centrami sa aj do Nestorovho letopisu dostali inšpirácie z rozmanitých slovanských literárnych tradícií. Tieto staroslovienske pamiatky boli zakomponované do kapitoly k roku 6406 (r. 898). Nestorov letopis prináša opis prechodu starých Uhrov okolo Kyjeva v časoch zaujatia novej vlasti. Tu autor textu vymenúva obyvateľov sídliačich pri Dunaji: „A Slovanov, ktorí sídlili pri Dunaji, pokorili Uhri – Moravanov, Čechov, Poliakov aj Poľanov, teraz nazývaných Rus'mi. Ved' pre nich, pre Moravanov, boli prvýkrát preložené knihy do slovanského písma, a toto písmo majú aj Rus'i a dunajskí Bulhari.“³⁶ Následne pokračuje stručným prerozprávaním žiadosti cisárovi Michalovi, ktorú iniciovali kniežatá Rastislav, Svätopluk a Kocel'. Tieto pasáže o vyslaní posolstva, by mohli zodpovedať inšpirácii, ktorú pisár čerpal zo života Metodovho.³⁷ Autor pokračuje: „Keď sem [na Moravu] bratia [Cyril a Metod] prišli, začali zostavovať slovanské písmo a preložili skutky apoštolské a evanjelium.“ Práve na týchto miestach, pisár poukazuje na vznik staroslovienskeho písomníctva. Následne opis pokračuje referenciou na dôležitosť slovanského liturgického jazyka, ktorú Nestor veľmi pravdepodobne čerpal zo spisu mnícha Chrabra *O písmenách*.³⁸ „Niektorí ľudia začali knihy v slovanskom jazyku haniť a vraveli, že: Žiaden iný národ nemôže mať vlastné písmo okrem Židov, Grékov a Rimanov.“³⁹ To,

pod prísahou. Používanie mena Varjag sa najskôr kladie do roku 1034. K datovaniu pozri Bednařová, J.: Stěhování národu a sever Evropy. Praha: Vyšehrad, 2017, s. 203.

³² Nestorov letopis : povest' o dávných časoch na ruskej zemi, c. d., s. 39.

³³ V prípade, že bolo obyvateľstvo pečenežského, rôznorodého ugro-finského, škandinávského, alebo iného kultúrneho pôvodu.

³⁴ V minulosti na túto religiozitu poukazoval už H. Paszkiewicz. Okrem geografického prostredia (ktoré spravovala dynastia spolu s obyvateľstvom), musela existovať určitá spojitosť s týmto menom aj v religióznom ponímaní. Od čias vyššej kolonizácie malo etnonym Rus výrazný religiózny podtón. Definitívnejšie možno tvrdiť, že sa tento koncept mohol vytvárať s prijatím kresťanstva (od roku 988). Od polovice 11. storočia etnonym Rus už nereprezentovalo len elitu, ale charakterizovalo rôznorodé kultúrne variácie obyvateľstva. Pozri: Paszkiewicz, H.: Początki Rusi. Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności / z rkp. przygotował Krzysztof Stopka. Kraków, 1996, s. 11-25.

³⁵ Pre porovnanie pôvodných textov Lavrentievského, Ipatievského a Radziwiłlského letopisu pozri Ostrowski, D.: The Povest' Vremennykh Let: An Interlinear Collation and Paradosis (Harvard Papers in Ukrainian Studies) (Harvard Ukrainian Research Institute Publications). 2003. Dostupné [online] : <<https://web.archive.org/web/20050309022812/http://hudce7.harvard.edu/~ostrowski/pvl/>> [cit. 2023-6-18].

³⁶ Nestorov letopis : povest' o dávných časoch na ruskej zemi, c. d., s. 38.

³⁷ Nestorov letopis : povest' o dávných časoch na ruskej zemi, c. d., s. 39. Pre porovnanie pozri Život Metodov. In: Magnae Moraviae fontes historici. II, [Textus biographici, hagiographici, liturgici] / Prameny k dějinám Velké Moravy. II. Brno, 1967, s. 135-182.

³⁸ Podľa Avenariovho komentára sa kapitola k roku 898 zakladá na predlohe oboch životov Konštantína aj života Metodovho. V danej kapitole sa ale nenachádza konkrétne obdobie alebo priama pasáž kopírovaného textu. Podľa predlôh oboch životov... autor povesti sleduje opis kristianizácie Slovanov, pričom vyzdvihuje potrebu vytvorenia písma a následného preloženia kníh. Túto pasáž dokazuje: „Niektorí ľudia začali knihy v slovanskom jazyku haniť a vraveli, že: Žiaden iný národ nemôže mať vlastné písmo.“ Avenarius, A.: Byzantská kultúra v slovenskom prostredí v VI. – XII. storočí, c. d., s. 179-182.

³⁹ Nestorov letopis : povest' o dávných časoch na ruskej zemi, c. d., s. 39.

či pisár pracoval s pôvodnými textami, ktoré vznikali na území veľkomoravského prostredia, alebo pracoval s ich neskoršími redakciami, nemožno s určitosťou zodpovedať. Jeden z detailov letopisu poukazuje na predlohu, ktorá bola prispôbená pre bulharské prostredie. Dobový autor použil v *Povesti...* upravenú pasáž: „*Konstantín sa vrátil späť, odišiel učiť bulharský národ a Metoda ponechal na Morave.*“⁴⁰ V záveroch kapitoly letopisec vyzdvihuje aj dôležitosť tradície vnímania sv. Andronika ako nástupcu sv. apoštola Pavla na prestole v Sirmiu: „*pretože učiteľom slovanského národa bol apoštol Andronikos. K Moravanom prišiel aj apoštol Pavol, kde učil. ...Až tam sa Pavol dostal a kde od počiatkov žili Slovania. Hľa prečo je učiteľom Slovanov Pavol.*“⁴¹ Celú kapitolu letopisec zakončuje mimoriadne dôležitými slovami, v perspektíve vnímania spoločnej identity: „*Z tých Slovanov sme i my, Rus’i. Preto i nám [krajine] Rusi, je učiteľom Pavol, pretože učil slovanský národ a ustanovil za seba u Slovanov za biskupa nástupcu Andronika. Slovanský národ a rus’ký je jedným. Od Varjagov sa nazvali Rus’mi, no najskôr boli Slovanmi, hoci sa i Poľanmi nazývali, ich jazyk bol slovanský.*“⁴² Táto časť textu je vysvetľuje niekoľko dobových skutočností typických pre vnímanie identity na prelome 11. a 12. storočia: „*Z tých Slovanov sme [pochádzame, poznámka J. Kurák] i my, Rus’i.*“ Na príklade tejto krátkej vety pisár odvodzuje jazykovú príbuznosť Slovanov. Rovnako tu poukazuje na kultúrny koncept dynastií vo východoslovanskom priestore. V celej kapitole k roku 898 tak možno sledovať potrebu zdôrazňovať pôvod slovanského jazyka. Autor vyššie opisovanej kapitoly sa pre tento motív mohol rozhodnúť z niekoľkých dôvodov: mohla to byť napríklad aj otázka jazykovej identity Slovanov. Autor letopiseckého textu na konci 11. storočia jasne zdôraznil, že od čias vytvorenia dynastických štruktúr Piastovcov, Krumovcov, Přemyslovcov a Rurikovcov (aj v iných slovanských dŕžavách), neexistovala súdržná mocenská alebo politická jednota, ktorá by mohla zjednocovať všetky slovanské prostredia. Slovanské dynastie medzi sebou nekompromisne súperili o zabezpečenie mocenského vplyvu svojich území.⁴³ V tomto období neexistuje už ani spoločná religiózna predstava či konfesionálna orientácia cirkvi na územiach, ktorým tieto dynastie vládli.⁴⁴ Spoločným menovateľom všetkých slovanských spoločenstiev je starý slovanský jazyk, ktorý autor letopisej pasáže vyzdvihuje ako najvyššiu hodnotu a demonštruje tak, že Slovania si už v 11. a 12. storočí uvedomovali svoju jazykovo-historickú jednotu.⁴⁵

Na uvedených príkladoch bolo možné sledovať, že adaptácia byzantskej kultúry do slovenského prostredia, ktorá pretrvala v rozličných priestoroch rozličným spôsobom nemá všeobecný a zjednocujúci rozmer,⁴⁶ hoci nielen grécko-slovanské či byzantsko-slovanské, ale aj niektoré latinské texty, viaceré literárne a písomné pramene sprostredkujú doklady o byzantsko-slovanskej kultúre a tradícii.

⁴⁰ Nestorov letopis: povest’ o dávnych časoch na ruskej zemi, c. d., s. 39.

⁴¹ Nestorov letopis: povest’ o dávnych časoch na ruskej zemi, c. d., s. 39.

⁴² Nestorov letopis: povest’ o dávnych časoch na ruskej zemi, c. d., s. 39.

⁴³ Těra, M.: Slovanská identita v raném středověku. In: Slovanství ve středoevropském prostoru: iluze, deziluze a realita. Pardubická konference (22.-24. dubna 2004). Praha, 2004, s. 53-60.

⁴⁴ Napríklad, prozápadné smerovanie kráľovstva určil uhorský kráľ Štefan sobášom s dcérou bavorského vojvodu Henrichom II. Od momentu korunovácie sv. Štefana, pápežom Silvestrom II., bola jasne stanovená latinská perspektíva Uhorského kráľovstva. Kráľovi bola pri korunovácii udelená koruna a svätá kópia od Ota III. Pozri: Thietmarus Marsipolitanus – Kronika. Dětmar z Merseburku; z lat. originálu preložil Bořek Neškudla, verše Jakub Žytek. Praha: Argo, 2008, s. 14 a 123.

⁴⁵ Těra, M.: Slovanská identita v raném středověku, c. d., s. 53-60.

⁴⁶ Čo sa týka rekonštrukcie recepcie tzv. „byzantskej kultúry,“ je mimoriadne komplikované určiť, čo vlastne byzantská kultúra označuje alebo charakterizuje. Ani byzantské vplyvy, ktoré vychádzali z gréckeho prostredia Konštantínopolu, neboli nikdy jednoliate. Táto vlastná grécka (byzantská) kultúra bola sama o sebe veľmi rôznorodá, preto je mimoriadne náročné interpretovať, čo možno a čo už nemožno pokladať za kultúrny presah Byzancie v oblastiach infraštruktúry, alebo archeológie. Avenarius, A.: Byzantská kultúra v slovenskom prostredí v VI. – XII. storočí, c. d., s. 10-11.

*Uhorské prostredie a problém rekonštrukcie recepcie
byzantsko-slovanskej kultúry na tomto území*

Problematiku rekonštrukcie „byzantskej“ kultúry v uhorskom prostredí približuje Václav Ježek: „(...)cyrilo-metodská otázka by sa (...) mala študovať v rámci podrobného výskumu povahy vplyvov, prelinania slovanskej a byzantskej kultúry v 9. storočí a v kontexte ideologického dynamizmu, pričom by sa brali do úvahy všetky triezve aspekty nutných pomocných disciplín.“⁴⁷ Rozmanité interpretácie tzv. „byzantského“ vplyvu v slovanskom prostredí preferovala najmä historiografia 20. storočia. V akademickom prostredí sa často tento prístup zovšeobecňoval.⁴⁸ Či sa na otázku byzantského vplyvu v slovanskom prostredí nazerá cez perspektívu kultúrno-konfesionálnych pomerov, alebo prostredníctvom jej inštitucionalizácie, obidve smerovania sa interpretujú aj v období 11. – 13. storočia mimoriadne zložito. V súčasnosti sú už známe rôznorodé práce, v ktorých sa autori pokúšajú o kritickú rekonštrukciu cirkevných štruktúr (jednotlivých kultúrno-religióznych vplyvov), ktoré dokumentujú na príklade arpádovskej dynastie a ranostredovekého Uhorska.⁴⁹ Z ich zistení vyplýva, že arpádovská dynastia v niektorých smerovaniach nadviazala na mocenský aj reliigiózny koncept veľkomoravskej mocenskej aj cirkevnej štruktúry. Preto popri dominujúcom latinskom rite pôsobila na území Uhorska aj byzantská (grécka) alebo byzantsko-slovanská (cyrilometodská) reliigiózna tradícia.⁵⁰ Osobitnú rovinu vo vývine kresťanstva v slovanskom prostredí začiatkom 11. storočia ovplyvňovalo aj bogomilstvo⁵¹ a rozmanité heretické prúdy. Pri budúcom exkurze do uvedenej problematiky sa preto bude rovnako potrebné sústrediť na západnú zložku európskeho kresťanstva, ktoré reprezentuje nielen prínos benediktínov a vzdelaneckého a kláštorného centra Clunny (pre Uhorsko), ale aj zachovávanie špecifik byzantskej alebo byzantsko-slovanskej kultúrnej a reliigióznej tradície v tomto priestore.⁵²

Hoci viacerí historici poukazujú na to, že v prostredí Uhorska došlo odsunutiu cyrilo-metodskej tradície do úzadia,⁵³ arpádovská dynastia v rámci svojej mocensko-politickej

⁴⁷ Ježek, V.: Idealizmus v byzantologických štúdiách. In: Historický časopis, 2007, roč. 55, č. 1, s. 130.

⁴⁸ Tieto interpretácie možno sledovať na príklade prác G. Moravcsika. V rôznorodých koncepciách na túto problematiku sa veľmi často zdôrazňoval tzv. „zovšeobecnený“ vplyv. V oveľa menšej miere sa už interpretovalo pôsobenie a jeho vnútorná diferenciácia na západné, severozápadné, severovýchodné, juhovýchodné, alebo južné oblasti. Pozri Moravcsik, G.: Byzantium and the Magyars. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970. 147 s.

⁴⁹ Zo všetkých akademických prác je nutné v tomto prípade spomenúť štúdie Vincenta Múcsku a Lászla Kosztu. Pozri Koszta, L.: Metód és a magyar kereszténység kezdetei. Zacheus püspök felszentelése 963-ban. In: „Fons, skepsis, lex” Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteleté. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2010, s. 219-233. Ďalej Múcska, V.: Zur Frage der großmährisch-byzantinischen Tradition im früharpadischen Ungarn – Möglichkeiten der Interpretation. In: Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence. Kraków – Leipzig – Rzeszów – Warszawa, 2012, vol. I, s. 153-160. V nasledovnom rade sa danej téme venoval R. Grzesik. Pozri Grzesik, R.: Great Moravia as the Basis of the Central European Medieval Historical Tradition. In: Slovakia and Croatia. Historical Parallels and Connections (until 1780). Bratislava – Zagreb, 2013, s. 66-71. Ďalej Berénd, N.: Christianizace a utváření křesťanské monarchie: Skandinávie, střední Evropa a Rus v období 10.-12. století, c. d., s. 319-321. Všetci spomenutí autori, skúmali rôznorodé aspekty možnosti kontinuity cyrilometodského dedičstva, pred a po formovaní uhorského kráľovstva.

⁵⁰ Marínčák, Š.: Cyrilské písomníctvo na Slovensku do konca 18. storočia. In: Žeňuch, P. a kol.: Pohľady do problematiky cyrilskej písomnej tradície na Slovensku. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov – VEDA, vydavateľstvo SAV, 2019, s. 51-57.

⁵¹ Múcska, V.: Boj uhorského štátu proti pohanstvu v 11. storočí. In: Pohanstvo a kresťanstvo. Zborník z konferencie usporiadanej 5.-6. 2. 2003 v Banskej Bystrici. Bratislava, 2004, s. 204.

⁵² Hlavne v časoch pred cirkevnou schizmou, do roku 1054. In: Rosik, S.: Pohanské reakce ve střední Evropě v raném středověku. In: Benediktini a střed Evropy: křesťanství, kultura, společnost 800-1300. Praha, 2021, s. 167.

⁵³ Toto konštatovanie by sa mohlo zhrnúť slovami L. Kosztu: „Systém biskupstiev svätého Štefana, bol základným kameňom a zárukou christianizácie latinského obradu v Uhorsku. Je zrejme, že túto voľbu kráľa, by sme nemali interpretovať ako isté rozlišovanie medzi dvoma obradmi, skôr ako politické rozhodnutie.“ In: Koszta, L.: Byzantine

rivalita⁵⁴ úplne nezavrhol byzantsko-slovanský obrad alebo cyrilometodský kult. Či sa ho rozhodla vo vedomej miere rozvíjať, je otázne. Ani dnes sa pomer obyvateľstva latinskej a byzantskej religióznej tradície v Uhorskom kráľovstve nedá precízne zhodnotiť. Poukazujú na to aj práce historikov a jazykovedcov, ktorí skúmajú jazykovo-historickú, kultúrnu a religióznu pestrosť Uhorského obyvateľstva.⁵⁵ Zaujímavým písomným prameňom, ktorý do veľkej miery dokumentuje pestrosť uhorského kultúrno-religiózneho prostredia na počiatku 11. storočia, je *Kniha mravných ponaučení svätého Štefana kráľovičovi Imrichovi*. V šiestej kapitole zameranej na prijímanie hostí sa nachádza známy príkaz uhorského kráľa Štefana, ktorý adresoval svojmu synovi Imrichovi. V uvedenom písomnom prameni sa nachádza zmienka kedy: „kráľovstvo jedného jazyka a jedného mravu je slabé a krehké.“⁵⁶ Táto pasáž informuje aj dnešného človeka o pôvodnom zložení uhorského obyvateľstva, ktoré sa skladalo z rozmanitých jazykov, kultúr, a náboženských tradícií. Ak existuje tento záznam, ktorý zdôrazňuje rozmanitosť a rôznorodosť jazykov, kultúr a virovyznaní za čias arpádovskej dynastie, je odôvodnené aj povedomie o pestroste kultúrnych identít v Uhorskom kráľovstve, ktoré vzniklo v historickom prostredí stredného Dunaja.

V neposlednom rade je nutné do tejto rekonštrukcie zahrnúť aj genealógiu a sobášnu politiku uhorských kráľov a jednotlivých členov dynastie.⁵⁷ Nepopierateľnou však naďalej ostáva skutočnosť, že arpádovská dynastia zverila kráľovstvo pod patronát sv. Petra, čím jasne naznačila svoje dominantné smerovanie na latinské západné kresťanstvo. Jednotliví panovníci sa mohli stavať otvorenejšie ku rôznorodým kultúrnym smerovaniam ako to konštatoval O. R. Halaga, keď napísal, že „uhorskí kráľi, zosobášení s byzantskými, rus'kými, srbskými, či bulharskými princeznami, nemohli byť nepriateľský voči obradu svojich manželiek.“⁵⁸

Rovnako dôležitým zdrojom v dokumentujúci existenciu obyvateľstva *Rus* (*Ruthenus*) v Uhorsku je toponymia. Tejto problematike sa na Slovensku venovali napríklad Ján Stanislav,⁵⁹ Miloš Marek⁶⁰ a na príklade osídlenia rusínskeho obyvateľstva aj Vladimír Rábik.⁶¹ Pôvodná téza bola postavená na menách lokalít: *Ruskov*, *Ruská*, *Rusovce*, *Ruskovce*, *Oroszi*, *Kisoroszi*, pod ktorými by sa malo ukrývať spočiatku nesystematické osídlenie nového obyvateľstva východoslovanského pôvodu. Rekonštrukcia tejto problematiky, tak ako ju rozpracoval M. Vološčuk,⁶² však poukázala

Archiepiscopal Ecclesiastical System in Hungary? In: A Kárpát-medence, a magyarság és Bizánc = The Carpathian basin, the Hungarians and Byzantium. Acta Universitatis Szegediensis: Opuscula Byzantina, 2014, s. 139. Rovnako pozri aj: Grzesik, R.: Какую традицию использовали венгры для формирования исторической идентичности?“. In: Петербургские славянские и балканские исследования 1 (25), c. 142.

⁵⁴ Podľa L. Kosztu sa do uhorskej cirkevnej štruktúry 11.-12. storočia presadzovali aj prvky byzantského kresťanstva. Tieto vplyvy sa odrážali na príkladoch byzantských kultov svätých, patrocínií, rôznych cirkevných sviatkov, cirkevných slávností, spolu s ďalšími prvkami niektorých archeologických nálezov. Dominancia latinského kresťanstva bola ale nesporná. In Kosztu, L.: Byzantine Archiepiscopal Ecclesiastical System in Hungary?, c. d., s. 133. Na príklade formovania uhorských zákonov pozri Múcsa, V.: Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia. Acta Historica Posoniensia IV. Bratislava, 2004. 139 s.

⁵⁵ Marek, M.: Cudzie etniká na stredovekom Slovensku. Martin: Matica slovenská, 2006. 519 s.

⁵⁶ Segeš, V. – Šed'ová, B. (eds.): Pramene k vojenským dejinám Slovenska. Zv. I/2. 1000 – 1387. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2011, s. 27.

⁵⁷ Font, M.: The Kings of the House of Árpád and the Rurikid Princes. Research Centre For The Humanities, Arpadiana VIII, 2021. 354 s. Pozri aj Voloshchuk, M.: Ruthenian-Hungarian Matrimonial Connections in the Context of the Rurik Inter-Dynasty Policy of the 10th–14th Centuries: Selected Statistical Data. In: Codrul Cosminului, 2018, 24 (1), s. 7-30.

⁵⁸ Adam, M.: Interekleziálne vzťahy medzi kresťanmi latinského a byzantsko-slovanského obradu v bývalom Uhorsku počas vlády Arpádovcov (1000 – 1301). In: Teologický časopis, 2006, roč. 4, č. 2, s. 10-11.

⁵⁹ Stanislav, J.: Slovenský juh v stredoveku. 1. diel. Bratislava: Národné literárne centrum, 1999, s. 103, 127.

⁶⁰ Marek, M.: Cudzie etniká na stredovekom Slovensku, c. d., s. 226-254.

⁶¹ Rábik, V.: Rusíni a valašské obyvateľstvo na východnom Slovensku v stredoveku. Historický časopis, 2005, roč. 53, č. 2, s. 217-242.

⁶² Волощук, М.: Русь в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014. 496 с. Pozri aj štúdiu Vološčuk, M.: Medieval Slovakia and

na interpretačný problém týchto pomenovaní. V uvedenom prípade nemožno názvy lokalít systematickejšie členiť medzi obdobie 11. – 13. storočia. Zachované názvy usadlostí nemusia totiž vypovedať nič konkrétne o jazykovej, etnickej či kultúrnej identite obyvateľstva, ktoré tieto miesta zakladali. Až na konci 13. a začiatkom 14. storočia už možno zreteľnejšie rekonštruovať dôsledky a význam osídlenia na valašskom práve.

Záver

V štúdií bola prezentovaná téma byzantsko-slovanskej tradície, ktorá sa od čias svojho vzniku adaptovala a transformovala na mnohých slovanských prostrediach. Jej skúmanie by však nebolo možné bez komplexného triedenia a následného klasifikovania jednotlivých vplyvov, ktoré na územia opisovaných dynastií pôsobili často simultánne. V úvode daného pôsobenia bolo možné túto adaptáciu sledovať rozpadu veľkomoravských štruktúr, od čias kedy sa daná tradícia presúvala a následne aplikovala do okolitých dynastických kultúrnych prostredí. Tento proces by sa veľmi pravdepodobne nemohol realizovať bez zjednocujúcej christianizácie uvedených prostredí. Odkazy na slovanskú jazykovú a kultúrnu identitu a jej rozšírené pôsobenie, bolo možné sledovať na niekoľkých príkladoch písomných a jazykových zmienok. Pomocou kultúrnej a liturgickej adaptácie sa nositeľom byzantsko-slovanskej tradície stala okrem dynastie Mojmirovcov, Krumovcov aj dynastia Rurikovcov, ktorá prevládala v oblasti východoslovanského priestoru. Zvolená perspektíva rekonštrukcie etnonyma *Rus* – *Ruthenus*, prezentovala okrem iného hlavne religiózny rozmer tohto etnonyma, ktoré v súčasnosti nie je predstavené tak výrazne ako práve tradičnejšie obchodnícko-bojovnícke alebo dynasticko-politické perspektívy. Na príklade dynastických príbuzných, rôznorodých hostí a cudzincov, ktorí prichádzali do oblastí Uhorského kráľovstva, možno demonštrovať mimoriadnu kultúrnu pestrosť rôznorodých vplyvov, ktoré toto prostredie formovali z vonkajšej aj vnútornej strany. Vybrané obdobie v priebehu počiatku 10. až neskoršieho 13. a 14. storočia zodpovedalo časovému rámcu pred valašskou kolonizáciou, ktorá rozšírila osídlenie východoslovanského obyvateľstva vo väčšej ale hlavne systematickejšej miere.

Rus' (Ruthenus) as the bearer of the Byzantine-Slavic rite in the Kingdom of Hungary

Jakub Kurák

From the time of the collapse of the Great Moravian power structures, the spiritual and linguistic culture of the Cyrilo-Method heritage reached the surrounding dynastic domains. This tradition reached the territory of the Bulgarian Empire through the southern route, from where it partially moved to the regions of old (Kievan) Rus'. This transference had very likely happened before the period of Byzantine Grekization. Through gradual assimilation, Slavization, and Christianization, the domain of the Rurikid dynasty became the bearer of the Byzantine-Slavic tradition. Together with the adoption of Christianity, this dynasty adopted part of the Cyrilo-Methodian cultural heritage through the old Slavic language and written culture. This phenomenon can be observed in the example of contemporary scribes, who in some respects referred to the emergence of the Old Slavic script and Slavic linguistic identity. In this way, the inhabitants (Rus' – Ruthenus) became bearers of the Byzantine-Slavic religious tradition. In the course of time from the 11th to the 13th centuries, the inhabitants referred to as Rus' and later Ruthenus came to the Hungarian kingdom as guests (hospites) or settlers. The given period corresponded to the period before the Wallachian colonization, which expanded the settlement of the East Slavic population to a much greater and mainly more systematic way.

Croatia as the Second Homeland of Nobility and Peoples from the Rus' in the Thirteenth and Fourteenth Centuries. In Holjevac, Ž. – Homza, M. – Vašš, M. (eds.): Slovakia and Croatia. Historical Parallels and Connections (until 1780). Bratislava – Zagreb, 2013, s. 408-413.